

EJENDOMSFORHOLDENE I MERLØSE HERRED I FORTIDEN

Af Henrik Larsen.

Merløse Herred i Holbæk Amt strakte sig fordum fra Holbæk Fjord og omtrent helt ned til Sorø, idet nogle Sogne i Sorø Amt, nemlig Munke-Bjærgby, Bromme, Stenmagle og i alt Fald tildels Pedersborg Sogne hørte til det. Det stod da kun tilbage for det samlede Flakkebjærg Herred i Størrelse. Nu er ogsaa Ringsted Herred større end det. Dets Areal er 64778 Tdr. Land, dets Hartkorn, Ager, Eng og halv Skovskyld 5363 Tdr.. I 1688 var Herredets Hartkorn, Holbæk By ikke medregnet, men ellers samme Omfang, 5792 Tdr. I 1664 var Hartkornet, der da blev beregnet efter Landgilden, 6826 Tdr., heri er dog ikke medregnet Præstegaardene. Aarsagen til Herredets store Størrelse er vel tildels, at en Del af det i fordums Tid var Mose, saaledes den store Aamose, og dels var Skov, hvoraf endnu noget er tilbage. Om Skovene minder nogle Bynavne, der ender paa -rød, -tved og andre Endelser. Bynavne som Nyrup og Mogenstrup, sammensat med et kristent Navn, er ogsaa et Tegn paa sen Opdyrkning.

Herredet udmærker sig ved at have mange Bynavne, der ender paa -løse, derimod findes ingen Navne, der ender paa -lev. Endelserne -by og -inge er heller ikke almindelige, i dets nuværende Omfang findes vist kun Nyby, der ikke er gammelt, det nævnes ikke i Roskildebispens Jordebog fra c. 1370, og en Del af Kyringe.

Har Danmarks Jord i Oldtiden og den tidligere Mid-

delalder været ejet af Bønder, der selv drev deres Gaarde, eller af større eller mindre Godsejere? Herom har Historikernes Meninger været delte og er det endnu. Prof. Erslev mente, at det første var Tilfældet, endnu paa Valdemarernes Tid, altsaa c. 1200, skulde mindst 40 % af Landets Jord have været i Hænderne paa Selvejerbønder¹⁾. Prof. Arup har udtalt sig i samme Retning; han har i Danske Herregaarde skrevet om Eriksholm, der jo ligger her i Herredet, og udtalt, at Selvejendom endnu ved Aar 1300 var overvejende i den Række smaa Landsbyer, der dengang laa langs Vestsiden af Bramsnæsbugten. Derimod har Forfatteren til denne Afhandling udtalt, at Storgods og Storgaarde alt i Oldtiden var til Stede i stort Antal²⁾. Hans Mening er, at Danmark er et af Skjoldungeslægten erobret Land, som den dels har uddelt til de Krigere, som hjalp den, og dels har beholdt selv. Fra den Tid stammer den Retsregel, at hvad ingen anden ejer, det ejer Kongen.

Poul Nørlund har skrevet om dette Spørgsmaal i Festskriftet til Kristian Erslev og der behandlet Ejendomsforholdene i Alsted Herred, herunder indbefattet den Del af Merløse Herred, som nu ligger derunder, og kommer til det Resultat, at det med Sikkerhed kan siges, at der paa Valdemarernes Tid kun kan have været faa Selvejere her. Forfatteren søger tillige at gøre et Overslag over, hvor meget Gods nogle Medlemmer af Hvideslægten besad. Han kommer til det Resultat, at Sune Ebbesen, Skjalm Hvides Sønnesøn, maa have ejet mindst 350 Bol. Det vil vist sige 700 Gaarde eller mere. Andre Medlemmer af Slægten har ogsaa besiddet stor Rigdom. Asker Ryg eller Rig har vel faaet sit Tilnavn af sin Rigdom, hans Sønner, Absalon og Esbern Suare, var, som det vil fremgaa af det følgende, ingenlunde fattige.

Man har fra Middelalderen ikke saa faa Brevbøger

¹⁾ K. Erslev, Valdemarernes Storhedstid, S. 111.

²⁾ Fortid og Nutid IV, 91—146.

og Registraturer over Klostrenes og Bispestolenes Gods og Ejendomsbreve, men de Tilfælde er vist meget faa, hvor det kan fastslaas, at Gaarde er erhvervede fra almindelige Bønder.

I det følgende skal jeg søge at oplyse, saa vidt muligt, Fortidens Ejendomsforhold i Merløse Herred uden dog at gaa alt for meget i Detaljer. Jeg vil først behandle Krongodset. I ældre Tid, indtil Valdemar Atterdag, skelnede man mellem Kongelev, det vil sige Krongodset, og Kongens private Ejendomme, men man maa vist ikke drage Grænsen for skarp. Der vides at være sket Overgang fra det ene til det andet. Over Kongelevet findes en Fortegnelse i Kong Valdemars Jordebog; om den er fuldstændig, kan ikke afgøres. I Listen findes intet Gods, der med Sikkerhed kan siges at ligge i Merløse Herred. Det eneste, der kan være Tale om, er Røthæstænsore, der nævnes mellem Hagested og Stiftsbjergby. I Kongens Jordebog nævnes alene en Grund i Holøbæk, købt af Abbeden i Ringsted for 5 Mark Guld. I Herredet findes 2 Byer, som ifølge deres Navn muligvis engang kan have tilhørt Kongen, Kongstrup i Aagerup Sogn og Kongsted i Nidløse Sogn. I Konungsthorp ejede Fru Inger af Skersø, en Kvinde, hvis Herkomst er ubekendt, 6 Øre Jord i Skyld, som hun omtrent 1370 pantsatte til Biskop Niels Jakobsen i Roskilde¹⁾, som hun maaske har været lidt i Slægt med, dog hørte de ikke til samme Familie. Godset i Byen blev i 1389 lagt til Bispestolen, som siden ejede 4 Gaarde her, det er den hele By. I Byen Kongsted har ligget en Hovedgaard, som Aar 1300 ejedes af Niels Aagesen, som da købte af Sorø Kloster dettes Besiddelser i Byen for 86 Mark Penge. Men Kronen har ogsaa fra gammel Tid af ejet Gaarde i Byen, om hvis Erhvervelse vi intet ved, de hørte 1578 under Kalundborg Len. Her var 1664 13 Gaarde, hvoraf 5 hørte under Kalundborg, 5 til Sorø Akademi og 3 til Præsten i Nidløse. I denne By hørte 1578 13 Gaarde og 1 Mølle til

¹⁾ Scr. Rer. Dan. VII, 25.

Kalundborg Slot¹⁾), vist den hele By, Præstegaarden undtagen. Men der kendes andre Lodsejere i denne By; Sorø Kloster ejede c. 1250 i kort Tid en Gaard her, som det havde faaet i Stedet for c. 9 Øre Jord i Høng²⁾). Jens Nielsen Hvidding de Nylosæ nævnes 1333³⁾). Hvorledes denne By og Godset i Kongsted er kommen til Kronen, kender man ikke noget til. De to største Gaarde i Nidløse, Nr. 3 og 4 ifølge Matriklen 1688, synes at være den gamle Herregaard. Erik Menved gav 1319 Gods i Stenlesæ i Merløse Hd. til vor Frue Skole i Odense⁴⁾). Det er maaske dette Gods, 6 Gaarde i Stenløselille, som Mester Hans Urne, Provst i Odense, 1496 ved Mageskifte overdrog til Antvorskov Kloster⁵⁾).

Vi kommer nu til Egnen om Bramsnæsvig. Hvitfeld beretter, at Kong Erik Menved 1319 i sit Testamente gav til Ringsted Kloster for sit Løjersted Munkeholm og Munkeholm Fang, som er Vinderup, Tordrup, Bretued, Drave-
rup og Arnakke⁶⁾). Om Godset fra gammel Tid af har tilhørt Kronen eller Kongen, eller denne har faaet det paa anden Maade, f. Eks. gennem Konfiskation af Kongemordernes Gods, vides ikke. Det omfattede vist alt Godset i nogle af Byerne, men i enkelte af disse var der andre Lodsejere. Men disse var ikke Bønder, men adelige, saaledes ejede Fru Ingefred af Nebbe, der var en Efterkommer af Skjalm Hvide, Gods i Bretued, som hun 1324 gav til Sorø Kloster⁷⁾).

Vest for disse Byer ligger Merløse Sogn, hvor Absalon ejede Gaarden Holbæk med tilliggende 4 smaa Byer i Omegnen, som han havde arvet efter sin Fader. I Aagerup har der i gammel Tid ligget en større Gaard mellem

¹⁾ Kalundborg Lens Regnskab.

²⁾ Scr. Rer. Dan. IV, 483.

³⁾ Repert. Nr. 1650.

⁴⁾ Ny Kirkeh. Saml. 3, 798 ff., Acta pont. 1, 14.

⁵⁾ Æ. d. A-R. IV, 148.

⁶⁾ Hvitfeld 1, 409.

⁷⁾ Scr. Rer. Dan. IV, 493.

Kirken og den øvrige By, som havde mere af den gode Jord inde ved Byen end de andre Gaarde¹⁾. Denne Gaard har vel været en gammel Hovedgaard, der rimeligvis alt har eksisteret, da Kirken blev bygget. Til den har vel hørt flere af de andre Gaarde i Byen, muligvis dem alle. Senere var der dog flere Lodsejere her. Syd for det nævnte Sogn ligger Tølløse Sogn, der 1370 saa at sige helt tilhørte Roskildebispen. Vest for igen ligger Kvandløse Sogn, hvor der alt c. 1300 fandtes et Storgods bestaaende af 3 af Sognets 4 Byer. Disse store Godser viser, at der ved Aar 1300 ikke kan have været mange Selvejere i det nordøstre Hjørne af Herredet, og der er vist ingen Grund til at tro, at det har været stort anderledes ved Aar 1200.

I Tostrup Sogn laa Kongens Ordrup, hvor Kronen 1583 ejede 11 Gaarde og 2 Huse, vist hele Byen²⁾. I et gammelt Dokument fra 1377 nævnes hele Byen »Kogns, Ortherp«, der da blev tildømt Kronen tlligemed andet Gods³⁾. Her er sikkert Kogns en Fejl for Kongens. Kong Valdemars Jordebog anfører rimeligvis ikke alt det Gods, som tilhørte Kongen personlig, thi hans Søn, Erik Plovpenning, ejede Gods i Bukkerup, som hans Datter Agnes 1288 gav til St. Clara Kloster i Roskilde; det bestod af 9 Øre Jord⁴⁾. I Herredsbyerne plejede ofte at være en større Gaard, som ikke sjældent thørte Kongen, men man ved ikke, hvilken af de to Byer af Navnet Merløse Herredet er opnævnt efter. Til Holbæk Len hørte imidlertid 1613 9 Gaarde og 1 Mølle i Merløse i Tostrup Sogn. Foruden det foran nævnte Gods har Kongen eller Kronen i Tidens Løb ejet meget andet her i Herredet; en Del af det skal blive omtalt senere.

I Fortiden er sikkert meget Gods gaaet ud af Kongens Eje ved at være tilfalden yngre Sønner og Døtre i

¹⁾ Markbog Nr. 241.

²⁾ Roskildegaard Lens Regnskab 1583—84, anføres under Skjoldenæs Len.

³⁾ Repert. Nr. 3136.

⁴⁾ Repert. Nr. 560.

Arv. Paa Mandssiden var der dog kun faa, der tilhørte Kongefamilien, men Kongerne har sikkert haft en Mængde Døtre, som vi nu ikke aner Navnet paa, og disse har ved Giftermaal med Landets Stormænd bragt disse meget Gods i Medgift. Det skal her bemærkes, at Hans Olrik mener, at Absalons og Esbern Snares Moder har været af Kongeslægten.

Fra Frederik I's Tid har man en Opgivelse af Størrelsen af den Landgilde, som skyldtes til Holbæk Slot af dets Gods. Den var 27 Mark Penge, 242 Tdr. Rug, 305 Tdr. Byg, 16 Tdr. Havre og 14 Tdr. Smør eller ialt 736½ Tdr. Landgildehartkorn¹⁾ samt en Del ikke angivet Smaaredsel. Heraf laa jo vel Halvdelen eller saa i Tudse og andre Herreder, men til Gengæld har andre Len haft Gaarde i Merløse Herred.

Selvejerne svarede forskellige Afgifter og Skatter til Kronen og kan vel nærmest betragtes som Arvefæstere, men de var i Middelalderen de eneste, der kaldtes Bønder, en Fæstebonde var Landbo. I 1610 var der ingen Selvejere i Herredet, kun 4 i Tudse Hd., men 26 i Odsherred. Her var c. 1370 47 Selvejergaarde eller -jorder²⁾. Hvor mange, der før har været i Merløse Hd., ved man ikke, man kender ingen Selvejere her. Saa der har vel ikke været mange.

Bisperne var i Middelalderen Landets største Godsejere, og Roskildebispens ejede mest af dem alle. En Del af Godset er rimeligvis i gammel Tid givet af Kongerne, andet har Bisperne selv købt og lagt under Bispestolen. Denne ejede i dette Herred 2 Hovedgaarde, curia principalis, hvortil der laa ikke saa faa Byer og Gaarde. Den ene var Tølløsegaard. Det var en Gaard med saa megen Jord til, at deri 1370 kunde saas 9½ Mark Korn eller 456 Tdr. Byg, i 1682 var det Areal, som da var Agerland, 474

¹⁾ Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, 170.

²⁾ Scr. Rer. Dan. VII, 39 f.

Tdr. Land. Gaarden maa, som det udtrykkelig siges i Jordebogen, være bleven drevet ved Hoveri. Til Tølløse »exactio« eller Len hørte Tølløse By, Skinnede, Lunderød, Nørre og Sønder Vallingerød, Thruethweth, hvilket Navn nu ikke kendes, men maaske er Tjørnede, som senere vides at have hørt til Bispestolen, Thowestorp, som heller ikke kendes nu, samt flere mindre Byer og Gaarde i andre Byer¹⁾. Nyby nævnes ikke i Jordebogen, maaske har den da haft et andet Navn, eller dens Jord har hørt til en anden By. Sognet, som vist helt tilhørte Bispen, havde 1688 637 Tdr. Hartkorn, som er c. 11 % af Herredets Hartkorn. Vi vide intet om, naar Bispen erhvervede Tølløsegaard og Gods, maaske er den i gammel Tid skænket ham af Kongen.

Ellingegaard var Bispens anden Hovedgaard, i dens Mark kunde saas 6 Læster Korn eller 288 Tdr. Byg, i 1682 var Gaardens Agerland kun 196 Tdr. Land, altsaa langt mindre. Gaarden hed da Birkholm og nu Løvenborg; den siges i Jordebogen at ligge i Tudse Herred. Til den hørte Gaarde i Ellinge By, Butterup og Regstrup i Nørre Jernløse Sogn samt i Østrup i Undløse Sogn²⁾. Et Par af Gaarde kaldes Brydegaarde, de var lig 2—3 Bøndergaarde. En Bryde var en Forvalter med eller uden Andel i Udbyttet og Del i Besætningen. Af Skattehensyn blev Gaardene vist ofte drevne af Bryder; senere da alt adeligt og gejstligt Gods blev skattefrit, hørte dette op, og man gik over til at drive Gaardene ved Fæstebønder. Dog maaske de lidt større undtagne, en større Gaard kaldtes senere ofte en Brydegaard, og dennes Beboere førte ikke sjældent Tilnavnet Bryde³⁾. Bispen havde saadanne større Brydegaarde i Butterup, Regstrup og Østrup. I Merløse ved Holbæk nævnes 1389 ikke mindre end 3 Brydegaarde⁴⁾, men de var af Størrelse som almindelige Bøndergaarde. Bi-

¹⁾ Scr. Rer. Dan. VII, 21 ff.

²⁾ Scr. Rer. Dan. VII, 20.

³⁾ Niels Brydie af Bonderup nævnes 1615. Lunn, Knabstrup, 49.

⁴⁾ Repert. Nr. 3717.

spen ejede vist ikke helt de nævnte 4 Byer, i Butterup var i alt Fald 1421 en Gaard, der kaldes Øffrægardh, hvoraf der dog da var gjort 3 Bøndergaarde¹⁾. Den hørte under Herregaarden Ebletved i Butterup Sogn, nu Severinsminde.

Bispen ejede endvidere Marup, som var et særligt Len, og en Del Gaarde i Nærheden af Holbæk, som senere kaldtes Strandlenet, som Biskop Niels Jakobsen (Ulfeldt) erhvervede af Fru Inger af Skersø og 1389 overdrog til Bispestolen. Noget af Godset var dog hans fædrene Arv.

Hvor meget Gods Bispestolen ejede før Reformationen, kan vist ikke siges med Sikkerhed. Til de 4 Len, som senere blev bortskødet eller bortmageskiftet af Kronen, hørte c. 145 Gaarde her i Herredet; da der 1688 var 788 Gaarde, udgjorde det altsaa henved $\frac{1}{5}$ af Herredet. Det blev tilskødet forskellige Adelsmænd. Ellingegaard blev 23. Okt. 1547 tilskødet Hans Barnekov, Peder Oxe fik 19. Jan. 1558 Tølløsegaard, Mette Oxe, Enke efter Hans Barnekov, fik 11. Maj 1561 Østrup, Strandlenet blev 8. Juli 1570 tilskødet Christoffer von Festenberg, og Ide Ulftand til Trudsholm, Falk Gøyes Enke, fik 24. Juni 1587 Marup.

Men ikke alene Bispen ejede Gods i Herredet, Domkapitlet og de forskellige Præbender og Altre i Domkirken ejede ogsaa mange Gaarde her. Ifølge en Jordebog fra 1568²⁾ c. 30 foruden nogle senere erhvervede ved Mageskifte efter Reformationen. Desuden havde Kirkerne i Herredet deres Ejendomme og Præsterne deres Gaarde og Anneksgaarde.

Den øvrige Del af Herredet ejedes af Adelen og Klostrene, som meget ofte havde faaet deres Ejendomme ved Mageskifte, Køb eller Gave af Adelen. Af de Slægter, som har ejet Jordegods her, kan nævnes Hviderne. Absalon gav 1199 4 Hovedgaarde til Sorø Kloster, de siges udtrykkeligt at være hans fædrene Arv, hvad dog ikke udelukker, at de oprindeligt kan have været hans Moders Arv. Af

¹⁾ Repert. Nr. 5938.

²⁾ A. M. Samling 876. 4to.

disse laa Gaarden Holbæk her i Herredet, Erixleffue har derimod ikke noget med Eriksholm at gøre, men maa være Jerslev i Arts Herred, som tilhørte Sorø, og hvis Navn tidligere skreves Erslev. Til Holbæk hørte de 4 smaa Byer Metheløse, Grubethorp, Tostethorp og Ulfstorp¹⁾. Af disse kendes Nr. 2 og 4 ikke mere, de har formodentlig ligget, hvor Holbæk nu har sine Jorder. Gaarden Holbæk er maaske snart efter kommen til Kongen, det øvrige Gods skilte Klosteret sig 1205 af med, idet det blev mageskiftet bort til Johannes Kammermester, en Dattersøn af Peder Thorstenssøn og Ejer af dennes Gaard Pedersborg, som Sorø Kloster nu fik²⁾. Godsets Skæbne er derefter ubekendt i over 150 Aar, indtil man af Bispens Jordebog faar at vide, at Godset da ejedes af Fru Inger af Skersø, en Herregaard i Mols Herred, der dog havde pantsat det til Biskop Niels Jacobsen, der selv i Forvejen ejede en mindre Del af de 4 nævnte Byer. Han gav det 1389 til Bispestolen³⁾; det og mere Gods kaldtes senere Strandlenet. Absalon gav c. 1180 til Sorø Kloster den største Del af Undløse. Resten købte det af Ejerne for 52 Mark Sølv. Der siges intet om, at disse var Selvejerbønder. Denne By fik Johannes Kammermester ligesaa 1205, senere kom den, uvist naar og hvorledes, til Antvorskov Kloster; Absalon skænkede ogsaa Ellinge til Sorø Kloster, senere kom Byen til Bispestolen.

Absalons Broder, Esbern Snare, maa ogsaa have været en meget godsrig Mand, det ses af, at han, da hans første Hustru, Ulmfrid, var død, gav til Sorø Kloster, hvor hun blev begravet, sin Gaard (Mansio) i Munkebjergby og den hele By samt Byen Bromme med Mølle⁴⁾. Disse Byer laa dengang i Merløse Herred og havde 1688 282 Tdr. Hartkorn. Men han har sikkert ejet langt mere Gods.

¹⁾ Scr. Rer. Dan. IV, 473.

²⁾ Scr. Rer. Dan. IV, 474 f.

³⁾ Repert. Nr. 3717.

⁴⁾ Scr. Rer. Dan. IV, 468.

Hans Søn, Johannes Marsk, skødede 1213 til Sorø Kloster Stenmagle, Nyrup og Assentorp¹⁾, der da ogsaa laa i Herredet. Disse 3 Byer havde 1688 tilsammen 304 Tdr. Hartkorn. Men Klosteret havde svære Kampe at bestaa med Arvingerne, og der gik mange Aar, før det var i uhindret Besiddelse af Godset.

I Vandløse i samme Sogn erhvervede Sorø Kloster c. 1260 af Toke Skjalmsens Sønnesøn, Absalon Gertsen, og dennes Søn en Gaard, som det snart efter mageskiftede bort mod 13 Ørtug Jord i Slaglille. Absalon Gertsens Søn, Niels Absalonsen, pantsatte 13. Febr. 1289 til Biskop Ingvor i Roskilde alt sit Gods i Knapstorp for 150 Mark Penge og 10 Mark purt Guld. En Mark Guld er 8 Mark Sølv, og 150 Mark Penge var paa den Tid vel 30 Mark Sølv²⁾. Da Knabstrup 1682 kun havde 155 Tdr. Agerland, maa Bispen vel have faaet andet Gods end Gaarden, som en anden oven i Købet havde Part i. Den 28. Jan. 1289 blev bevidnet, at den Jord liggende i Knappæstorp Mark og Trykemark, som Niels Henriksen havde besiddet og var hjemfalden til Kongen for Majestætsforbrydelse, var pantsat til Andreas Kammermester for 160 Mark Penge³⁾. Nogle andre Herremænd, der maaske ogsaa var af Hvide-slægten, vil blive omtalt i det følgende.

Kvandløse med de to Byer Igelsø og Brofelde, der ligger i samme Sogn, har i gammel Tid været et lille Gods for sig selv. I 1327 solgte Eggert af Kyrnne paa sin Fader Godskalk af Kyrnnes Vegne disse 3 Byer samt Glumsø i Tybjærg Herred til Jens Offersen af Familien Neb. Godset havde før været ejet af Philip Ulfsøn⁴⁾. Det blev efter Jens Offersens Død delt mellem hans 2 Døtre. Senere blev det igen samlet og ejedes 1448 af Hr. Axel Lagesen Brok, hvis Datter blev gift med Albrecht Engelbrechtsen By-

¹⁾ Scr. Rer. Dan. IV, 517.

²⁾ Dette Pant kom 1410 til Kronen, men snart efter maa Gaarden være gaaet ud af dennes Besiddelse.

³⁾ F. Lunn, Knabstrup, 8 f.

⁴⁾ Eline Gøyes Jordebog.

delsbach til Torbenfeld, der i Forvejen ejede Ejendomme i Herredet. Hans Datter, Mette, blev gift med Rigshofmester Mogens Gøye, over hvis Ejendomme man jo har en Jordebog. Han ejede de 3 nævnte Byer samt 8 Gaarde i Holløse, det er omtrent det hele Sogn, hvis Hartkorn 1688 var 307 Tdr. Desuden ejede han Byerne Jonstrup og Brændholt i Uggerløse Sogn samt Gaarde i andre Byer. Ialt ejede han i Herredet 77 Gaarde og 1 Mølle, vel over 500 Tdr. Hartkorn. Efter Mogens Gøyes Død blev Godset atter delt, og der var 1664 flere Lodsejere i Sognet. I Byen har ligget en Hovedgaard, maaske er Nr. 2 i Matriklen 1688 en Del af den, dens Hartkorn var c. 10 Tdr. I Markbogen nævnes en Fruerholm ved Byen. Mærkeligt nok ejede Roskildebispens Jus patronatus til Kirken, som han 18. Juli 1351 skødede til Præbende Rota.

I Sønder Jernløse laa tidligere en Hovedgaard, som Jacob Blaafod, der havde faaet den med sin Hustru, der nedstammede fra Skjalm Hvide, 1303 skænkede til St. Clara Kloster i Roskilde, som dog 1306 solgte den for 300 Mark gangbar Mønt, 8 Mark til en Mark Sølv, til Rane Jonsens Broder, Niels Rani. Hans Datter, Elena af Havnelev, gik ind i St. Agnete Kloster i Roskilde og gav 1337 alt sit Gods i Byen til dette Kloster. Dette ejede 1508 10 Gaarde i Byen¹⁾, som 13. Dec. 1571 blev tilskødet Sekretær Sebastian Schvendi, da var der dog 12 Gaarde. Ved Udflytningen af en nedbrændt Bondegaard fandt man 1837 store grundmurede, men senere opfyldte Kælderrum²⁾.

I Tersløse ligger en Hovedgaard, der skal have tilhørt Anders Knudsen, kaldet Groosøn, muligvis af Familien Ulfeldt. Han var gift med Cecilie, Esbern Snares Datter, som i Sorøbogen nævnes de Thærsløse³⁾. I Aar 1344 ejedes Gaarden af Familien Grubbe, der havde den i mange Aar. Hele Byen hørte 1664 under den, men der havde været

¹⁾ St. Agnete Klosters Jordebog 1508.

²⁾ F. Lunn, Knabstrup, 73.

³⁾ Scr. Rer. Dan. IV, 518.

Tider, hvor kun et mindre Antal Gaarde i Byen hørte under Hovedgaarden. At denne skulde have tilhørt Bispestolen, har jeg ikke kunnet finde noget om.

Marsk Stig den yngre gav 1361 til Antvorskov Tygestrup samt Gods i 3 andre Byer¹⁾. Om hans Farfader, den ældre Marsk Stig, har ejet Gaarden eller Byen, vides der vist ikke noget sikkert om. Byen Tygestrup, der da bestod af 8 Gaarde, blev 11. Dec. 1587 mageskiftet bort til Peder Reedtz, som af den oprettede en Sædegaard. Det menes i Almindelighed, at Tygestrup er den »Grangia« eller Ladegaard, som Sorø Kloster anlagde i eller ved Undløse. Men er der nogen Grund til at antage det? Tygestrup ligger et Stykke fra Byen og er ved Skov skilt fra denne. Det havde været meget nærmere og bekvemmere for Bønderne at anlægge Ladegaarden i Undløse By.

Foruden de nævnte Herregaarde har der i Middelalderen været mange flere, men nogle har muligvis kun eksisteret som Herregaarde en kort Tid og er saa blevne Bøndergaarde igen.

I Butterup Sogn laa Ebeltvedgaard, der senere blev delt i 2 Gaarde, som 1662 eller 1663 af Baron Putbus blev lagt under Birkholm²⁾. Noget større Gods har næppe ligget til den.

I Sjøtofte i Tostrup Sogn fik Kronen 1348 en Hovedgaard med 5 Vordnede af Fru Christine af Løve (nu Lou)³⁾. Hendes Herkomst er ubekendt, men hun ejede Gods i flere Byer, hvor Kongen ogsaa havde Gods, samt bl. a. Lejre. I Sjøtofte havde Kronen 1583 3 Gaarde.

I Nørre Jernløse fik Kronen 1356 af Hr. Saxe Pederesen en Hovedgaard, den største Gaard der havde 1688 16 Tdr. Hartkorn og kaldtes 1704 Østergaard.

I Kvarmløse, der laa baade i Tølløse og Soderup Sogne, havde de 5 Gaarde, der laa i det førstnævnte Sogn, tildels

¹⁾ Repert. Nr. 2632.

²⁾ Markbog Nr. 248.

³⁾ Æ. d. A-R. I, 128.

deres Jord i Aase for sig selv. Dette kan tyde paa, at de i meget gammel Tid har været en stor Gaard.

I Søndersted havde 1688 Nr. 3, der var Byens største Gaard med 17 Tdr. Hartkorn, en Toft Nord for Kirken. Maaske har den ogsaa været en gammel Herregaard.

Jeg skal ikke her opramse alle de Byer, hvor der har boet adelige eller ligget en Herregaard, ej heller de Voldsteder, der findes i Herredet, herom henvises til Trap. Foran er angivet, hvor meget Gods Mogens Gøye ejede i Herredet. Andre var ikke saa rige. Hr. Michel Rud til Skjoldenæs, efter hvem der blev holdt Skifte 1429¹⁾, ejede her i Herredet 13 Gaarde og 1 Mølle. Ved Skiftet fik hans ene Søn Gods, hvis Landgilde tilsammen var 63½ Pund Korn og 1 Pd. Smør, eller omsat i Hartkorn, Kornet regnet halv Rug, halvt Byg, 244⅝ Td. Da der var 3 Sønner, har den afdøde ejet, Hovedgaardene iberegnet, c. 750 Tdr. Landgildehartkorn foruden Smaaredsel.

Af Klostrene fik Sorø, der maaske har ligget i Herredet, i alt Fald hørte Pedersborg Sogn helt eller delvis til dette, efterhaanden saa meget Gods i den sydlige Del, at 3—4 Sogne her blev fraskilt det øvrige Herred og lagt til Sorø Birk, hvorfor de nu regnes til Alsted Herred. I den tilbageblevne Del af Herredet hørte ogsaa en Del Gaarde til Sorø, i Aar 1586 19, deriblandt 6 i Kongsted.

Antvorskov Kloster fik efterhaanden ogsaa en Del Jordegods her i Herredet, det ejede bl. a. Tygestrup og Undløse. Ialt skal det i Merløse Herred have ejet Tygestrup, en Mølle og 70 Gaarde²⁾. Undløse, der bestod af 28 Gaarde, Ulkestrup, der var 6 Gaarde, og 3 andre Gaarde blev 24. Okt. 1601 tilskødet Peder Reedtz, der ejede Tygestrup.

Ringsted Kloster ejede som foran omtalt Gods ved Bramsnæsvig. Vinderupgaard med Gods blev 27. April 1556 tilskødet Johan Friis. Senere fik han Skøde paa en

¹⁾ Repert. Nr. 6421.

²⁾ H. F. J. Estrup, Tygestrup, 56.

Gaard, kaldet Torup, og 3 Gaarde i Arnakke. Til Klosteret hørte 1576 9 andre Gaarde i Herredet.

St. Agnete Kloster i Roskilde ejede 1508 10 Gaarde i Sønder Jernløse og 3 andre Gaarde og 1 Mølle i Herredet.

St. Clara Kloster blev 7. Juli 1561 tilskødet Universitetet, af dets Gods laa 16 Gaarde i Merløse Herred.

Vor Frue Kloster i Roskilde ejede 1583 3 Gaarde og Hesle Mølle i Herredet¹⁾. Om dette Klosters Gods ved man dog kun lidt.

Muligvis har endnu flere Klostre haft noget Gods i Herredet, men det kan ikke have været meget.

Jeg skal forsøge at gøre et Overslag over, hvorledes Ejendomsforholdene var lige før Reformationen, men det kan ikke blive andet end omtrentlig. Kronen ejede i Kalundborg og Skjoldenæs Len noget senere 32 Gaarde, under Holbæk Len maa efter Landgilden i Frederik d. 1.s Tid have ligget et lignende Antal Gaarde, det bliver ialt 60—70. Til de 4 for nævnte Len af Bispestolens Gods hørte c. 145 Gaarde. Muligvis kan nogle andre Gaarde ogsaa have ligget til Bispestolen. Til Domkapitlet hørte vel mindst 30 Gaarde. Det var altsaa en ganske anselig Mængde Gaarde, der laa til Domkirken i Roskilde og dens Præster.

Antvorskov Kloster skal have ejet Tygestrup, der var 8 Gaarde, og 70 andre Gaarde. De andre Klostres Gaarde kan vel sættes til c. 80, men Oplysningerne er jo noget yngre end Reformationen, og noget kan være frasolgt forinden.

Endvidere var der Præste- og Anneksgaardene, de lokale Kirkers Gods, nogle Stiftelser og Hospitaler kan vel ogsaa have ejet noget. Gejstlighedens Gods kan man maake derfor sætte til mindst 325 Gaarde.

Resten af Herredet maa Adelen have ejet, det bliver altsaa 380—90 Gaarde, det vil sige omtrent Halvdelen, heraf ejede Mogens Gøye 77. Men efter Reformationen blev det meste af Bisper- og Klostergodset skødet eller

¹⁾ Roskildegaaards Lens Regnskab 1583—84.

mageskiftet bort til Adelen, forøvrigt ofte til Mænd af indvandrede tyske Slægter, f. Eks. Barnekov, Reedtz, von Festeberg. Herved opstod en Del nye Godser, hvis tilliggende Bøndergaardene laa samlet omkring Hovedgaarden i Modsætning til de fleste gamle Gaarde, hvis Gods ofte laa meget spredt, dette var saaledes Tilfældet med Knabstrup, medens Tølløsegaard havde sit liggende i Sognet.

I Matriklen fra 1664 findes bag i Protokollen en Opførelse over, hvem der ejede Herredets Hartkorn beregnet efter Landgilden. Meget ofte er dog hans Navn ikke angivet, men kun den Gaard eller det Embede, hvortil Gaardene laa. Det samlede Hartkorn var 6826 Tdr., nemlig 6174 Tdr. Bøndergods, 588 Tdr. Hovedgaardstakst og Holbæk Ladegaard 64 Tdr. Hovedgaardenes Hartkorn er beregnet efter den Takst, der blev sat paa dem i Søskeneskifte. Bøndergodset efter Landgilden, 1 Td. Rug eller Byg i Afgift var 1 Td. Hartkorn, 2 Tdr. Havre var 1 Td., 2 Mark Landgildepengene ligesaa. Af Smør regnedes 1 Td. for 12 Tdr. Hartkorn. Ogsaa for alle andre Ydelser var der faste Takster¹⁾.

Den Gaard, der havde det største Tilliggende, var Tølløsegaard, det var, Gaardens eget Hartkorn medregnet, 620 Tdr. Hartkorn. Ejeren angives ikke. Derefter kom en anden af Bispestolens gamle Gaarde, Ellingegaard, eller som den 1664 hed Birkholm, til den hørte 544 Tdr. Den tredie var Holger Pax til Torup og Eriksholm, det vil vel nærmest sige Strandlenet og Ringsted Klosters Gods, han ejede 540 Tdr. Derefter fulgte Tygestrup med 458 Tdr., det er Antvorskovs gamle Gods i Herredet. Derefter følger Sjøgaard med 380 Tdr., den har ogsaa tilhørt Kronen. Derefter kommer den gamle adelige Herregaard Tersløsegaard med 366 Tdr. Den næste er Aastrup i Voldborg Herred med 259 Tdr. og Bonderup med 210 Tdr. Det var alle de Gaarde, der havde over 200 Tdr. Hartkorn i Mer-

¹⁾ Der var mange forskellige Slags Ydelser, saaledes gav en Gaard i Tømmerup Maj (Bøgeløv) at mæje Holbæk Kirke med Pinsedag.

løse Herred, nogle af dem har vel ogsaa haft Gods i andre Herreder. Dette gælder maaske Knabstrup, der kun havde 163 Tdr. i Merløse Herred, den ligger lige ved Herredsgrænsen.

Mange Gaarde uden for Herredet havde Gaarde i det, ikke alene en saa nær ved liggende Gaard som Vognserup, der havde 108 Tdr. Hartkorn, men ogsaa fjernere liggende Gaarde som Tybjærggaard og Fuglebærggaard. En stor Del Hartkorn var i offentlig Eje. Magistraten i København ejede 164 Tdr., Universitetet ejede 234 Tdr., Studiegaarden (Regensen) 121 Tdr. Endvidere ejede Kapitlet i Roskilde, Sorø Akademi og mange offentlige Institutioner Jordegods, som i Tidens Løb var blevet henlagt til dem. Endvidere flere Embedsmænd, hvem man lønnede ved at henlægge Jordegods til deres Underhold. Størrelsen af dette Hartkorn, som ikke ejedes af private Godsejere, kan vist sættes til c. 1600 Tdr.
